

Ірина КИРИЧ

*кандидат наук із соціальних комунікацій,
асистент кафедри журналістики
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

УДК 007:304:659.3

ІСТОРИКО-МОТИВАЦІЙНЕ ПІДГРУНТЯ СТВОРЕННЯ СУСПІЛЬНОГО РАДІОМОВЛЕННЯ: ДОСВІД ПОЛЬЩІ В ПРОЕКЦІЇ НА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Виокремлено й охарактеризовано основні мотиви створення суспільного радіомовлення у Польщі. Вказано основні мотиви, якими керувались українські ініціатори на шляху впровадження суспільного мовлення в Україні.

Ключові слова: суспільне мовлення, суспільне радіо, польське суспільне радіо, мотивація, реорганізація.

У сучасному медіапросторі не затихає дискусія щодо мотиваційного підґрунтя і дієвості методів впровадження суспільного радіомовлення в Україні. Незважаючи на певні позитивні зрушення на шляху реформування системи українського державного мовлення у суспільне, ця проблематика й досі є недостатньо дослідженою й залишається поза увагою провідних науковців нашої країни. Тому ми дослідили мотиви створення суспільного радіомовлення в Україні крізь призму польського досвіду. Гіпотетично такий підхід покаже вузлові мотиви створення польського суспільного радіомовлення і їх теоретично можна буде спроектувати на українські реалії.

Ґрунтовне дослідження мотивів створення польського суспільного радіомовлення започаткував польський науковець К. Якубовіч [9] ще понад десять років тому. Дослідник детально розглядав мотиви та процес впровадження суспільного радіомовлення в Польщі. Дотичні роздуми щодо цієї проблематики містять праці О. Большакової, В. Іванова, І. Крупського, В. Лизанчука, Н. Новаковської та ін. Значну увагу висвітленню цієї проблематики присвятили журналісти-аналітики провідних медіа України.

Мета статті – розглянути мотиви створення суспільного радіомовлення в Польщі та в Україні і визначити вузлові історичні події, які сприяли або стояли на заваді досягненню кінцевого результату.

Система електронних медіа у Польщі розвивалася паралельно зі світовими ЗМІ. Розпочнемо з історичного екскурсу в польське радіомовлення, безпосереднім нащадком якого є сучасна система суспільного радіомовлення. Днем народження польського радіомовлення є 1 лютого 1925 р. Цього дня зі студії «Польського радіотехнічного товариства» у Варшаві відбулася перша радіотрансляція, що тривала одну годину [8]. Згодом на цій базі було засноване «Польське радіо» як акціонерне товариство (АТ). Воно почало трансляції 18 квітня 1926 р. Впродовж 1920–1930 рр. «Польське радіо» вело дуже активну діяльність. Підтвердженням цього може слугувати відкриття семи студій на території Польщі: в Кракові, Познані, Катовіцах, Лодзі, Туруні, Барановичах, Варшаві. «Польське радіо» вийшло навіть на територію Австрії, де у Відні в 1928 р. було засновано радіостанцію, та України, де в 1930 р. було відкрито радіостанцію у

Львові [11]. На заваді подальшого розвитку польського радіомовлення стала Друга світова війна. У кінці 1944 р., коли в країні утверджувався комуністичний режим, «Польське радіо» було одержавлене. У повоєнний період підприємство технічно відновлювалося та розбудовувалося [10].

90-і роки ХХ ст. для польського радіомовлення стали часом реформування у зв'язку з докорінними політичними та економічними перетворенням в країні, часом динамічного розвитку технологій, формування потреб інформаційного суспільства. Цей період став переломним не лише для Польщі, а й для багатьох інших постсоціалістичних країн. Як і в Польщі, в Україні розпочався період змін і реформ. Але якщо в Польщі він мав характер остаточного демонтажу комуністичного режиму і його наслідків та переходу до ринкової економіки, то в Україні основною метою визвольного руху була розбудова державності після проголошення незалежності.

Тривалий час і в Польщі, і в Україні мало задумувалися над важливістю реформування ЗМІ. Як зауважував К. Якубовіч, коли переглянути політичні та програмні документи, створені польською опозицією у період 1944–1980 рр., то серед них не було запропоновано жодного, який би порушував питання про свободу слова, а отже, не йшлося про те, щоби відкрити медіа для висловлення різних точок зору. Ситуація почала змінюватися, коли в 1981 р. Перший з'їзд «Солідарності» у програмному рішенні ухвалив тезу № 32: «Засоби суспільної комунікації є власністю суспільства і мусять служити всьому суспільству та бути йому підконтрольними» [9, с. 220].

Тут доречно також згадати слова В. Іванова про те, що в Польщі перші недержавні радіостанції були створені у 1990 р. за рішенням Костелу [7]. Ці медіа донині відіграють не останню роль у суспільно-політичному житті країни, а деякі з них мають статус суспільних медіа.

Зі слів Я. Журавського, фахівця в галузі польського суспільного мовлення, і П. Тими, президента Ради ЗМІ національних меншин Польщі, дізнаємося, що у липні 1991 р. в країні було прийнято рішення про ліквідацію державного телерадіомовлення. Однак лише з 29 грудня 1992 р., від моменту ухвалення закону про телебачення і радіомовлення, структура електронних ЗМІ Польщі насправді змінилася. Польське радіо і телебачення було розділено на 19 незалежних акціонерних товариств [6]. Про це також згадував В. Іванов, зауваживши, що акції цих товариств належать державі [7]. Отже, формальним власником польського суспільного радіо є держава, але контроль за ним здійснює громадськість через наглядові ради. Доцільно навести альтернативне міркування Н. Новаковської про те, що керування суспільним мовленням (СМ) не повинно здійснюватися через наглядові ради, які кожного року, згідно з кодексом торгового права, затверджує «власник», тобто міністр державної власності. Про публічний характер польського суспільного мовлення, на її думку, мав би свідчити той факт, що його справжнім власником є слухачі і глядачі, які сплачують за нього абонентську плату [4].

Н. Новаковська свого часу критично висловлювалась про реформування польського державного радіомовлення у суспільне. Вона говорила, що влада недоцільно залучила до цього процесу Національну раду радіо і телебачення (Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji (KRRiT)), яка, на її думку, скомерціалізувала радіостанції й телеканали, перетворивши їх на одноосібні товариства державної власності [4].

Варто навести думку І. Хрусталінської про те, що у багатьох країнах пострадянського простору, зокрема й у Польщі, суспільне мовлення створювали у процесі побудови нового медіаринку [6]. Україна у вирішенні цього питання вчасно не зорієнтувалась і тому надзвичайно відстала. Тож 1980-і початок 1990-х років можна охарактеризувати для польського державного телерадіомовлення як період переродження, реформування та реорганізації, а для українського – як період застою та дезорієнтації.

У результаті на початку 90-х років ХХ ст. в Польщі було створено суспільне радіомовлення. Станом на 1 січня 2014 р. у систему суспільного радіомовлення цієї країни входять: АТ «Польське радіо» і товариства регіонального радіомовлення [12, art. 26]. У діяльності всі вони керуються основними нормативними документами: закон «Про радіомовлення і телебачення» від 29 грудня 1992 р. (Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji) [12] та статутами. Відповідно до вказаного закону всі організації суспільного радіомовлення діють як одноосібні акціонерні товариства міністерства фінансів Польщі. У статутах організацій, згідно з законом та іншими документами, описано організаційну структуру й основні засади діяльності кожного окремого товариства.

Вище ми згадували про альтернативну систему суспільного мовлення у Польщі, яку Н. Новаковська вважає абсолютним феноменом. Ці мовники належить до відання Костелу і входять в систему «костьольних» ЗМІ Польщі. До них належить «Радіо Марія» (Radio Maryja) та єпархіальні радіостанції. KRRiT визнала ці медіа так званими суспільними мовниками, що звільняє власників від податків, які мусять сплачувати комерційні структури, та виводить їх фінанси з-під будь-якого контролю [4]. Як бачимо, Костел відіграв важливу роль у розвитку польського суспільного радіомовлення. На нашу думку, такі медіа не можемо називати суспільними, адже їх програми однозначно мають релігійно-церковне забарвлення, виразно пропагують християнські ідеї та постулати. Натомість суспільне мовлення мало би задовольняти інформаційні потреби аудиторії незалежно від належності її індивідів до будь-якої конфесії.

Модель польського суспільного мовлення загалом і суспільного радіо зокрема може слугувати зразком організаційно-правової структури для створення системи суспільного мовлення в Україні. Як уже згадувалося, історія розвитку медійної галузі України та Польщі чимось подібна, однак разючою відмінністю є те, що поляки створили свою систему СМ, а українці – досі ні.

У підсумку можемо сказати, що мотивація до створення польського суспільного мовлення ґрунтувалася насамперед на економічних чинниках, тоді як політичні були мало виражені. Разом з тим не останню роль у розвитку польського суспільного мовлення відіграв Костел. Погоджуємося з П. Тимою, що важливою тенденцією польського СМ є його постійний розвиток [6]. Про це свідчить, зокрема, той факт, що на початку 2013 р. АТ «Польське радіо» розширило свою лінійку каналів, запустивши в ефір новий канал «Програма 24».

Кардинально відрізняються тенденції і мотиви створення українського суспільного радіомовлення. Історія розвитку електронних ЗМІ в Україні до 1991 р. пов'язана з технічним розвитком телерадіомовлення політичними, економічними і духовними обставинами в тогочасному СРСР.

В. Лизанчук так розповідає про зародження радіомовлення на наших землях: «В Україні регулярне радіомовлення започатковане 16 листопада 1924 р. З малопотужного передавача, сигнал якого виходив уже далеко за межі міста, «заговорило» радіо, прозвучав і був прийнятий на відстані концерт державного музичного квартету імені Вільома. Невдовзі за цим, оркестровим прологом, своєрідною музичною прелюдією, вийшла в ефір одна з перших програм, назва якої сповнена глибокої символіки – журнал «Радіополум'я». Можемо з повним правом сказати, що це журналістське полум'я, викресане початківцями радіомовлення, запалило світанок Українського радіо» [3, с. 15–16].

Як бачимо, радіо на українських теренах залунало на кілька місяців раніше, ніж на польських, але в Польщі сьогодні активно розвивається суспільне радіомовлення (ще з 1992 р.), на відміну від України, де його впровадження набрало реальних перспектив лише на початку 2014 р.

Саме час запитати: яка в історії українського радіомовлення причина того, що досі державне радіомовлення остаточно не реформоване у суспільне? З огляду на історичне підґрунтя, на якому розвивались українські електронні медіа, можемо припустити, що причиною морального застою є їх фактична залежність у недалекому минулому від «політичної волі» компартії. Підтвердженням цієї думки може слугувати висловлювання В. Лизанчука, що більшовики перетворили радіомовлення на свою безвідмовну та ідеологічну зброю, що «за допомогою радіо вони творили інший, паралельний світ далеко не схожий на справжній» [3, с. 25].

Слугуючи засобом висловлення комуністичної ідеології, українське радіомовлення від початку, на відміну від польського, повністю залежало від державної влади. Воно майже 70 років служило компартійному режиму. Про маргінальне становище українського радіо в радянський період може свідчити такий факт, описаний В. Лизанчуком: «У 1937 р. статус Українського радіо перетворюється на паперову формальність. Крім «твердої» сітки мовлення, вводиться вже єдина сітка мовлення, якою закріплюється переважна більшість програм Центрального радіо. Такий захід був нічим іншим, як витісненням національних програм московськими, що аж до 1991 р. займали на Українському радіо більше половини ефірного часу – 11 год. з 19 год./добу. Мовна доба починалась і закінчувалась московськими курантами. Російська мова домінувала у кожній оселі, сприяючи асиміляції українців» [3, с. 26]. Подібних прикладів можна наводити чимало.

На цьому етапі нашого дослідження стає зрозуміло, що як польське, так і українське радіомовлення на початку 90-х років ХХ ст. опинилися в подібній ситуації. Їх реформування відбувалося на фоні політичних, економічних та суспільних змін. Влада Польщі прийняла правильне рішення реорганізувати своє телерадіомовлення в суспільне. Натомість українська влада допустила велику помилку на початку 1990-х рр.: фактично лише змінила вивіску на вході, однак на виході радіопродукт залишився майже без змін. І. Крупський доречно зауважив у зв'язку з цим, що спеціально ніхто так би не вчинив. Він припустив, що багато можна списати на недогляд журналістів і громадськості, який виник унаслідок змістових незгодженостей різнотипних передач, що не врахували контекст при монтажі програм, підготованих різними редакціями [2 с. 139–150]. Через це медіа й надалі ставили на перше місце в ефірі події, значущі для влади, а не для суспільства чи окремої громади. Вони виконували роль піарника, який працював над створенням позитивного іміджу державних чиновників різних рівнів.

Мотив до впровадження у Польщі суспільного мовлення очевидний і підґрунтям для його створення стала система державного телерадіомовлення цієї країни. Такий варіант розвитку подій на початку 2014 р. обрали і для України. Чи не запізно?

У законі, прийнятому Верховною Радою України 17 квітня 2014 р. і підписаному в.о. Президента України О. Турчиновим, було передбачено реформування державного мовлення у суспільне. Однак пригадаємо, що впродовж усього періоду дискусій на тему СМ українські та закордонні експерти висловлювали подекуди кардинально протилежні думки щодо такого реформування. Пригадаємо також, що у 1997 р. було прийнято Закон України «Про Систему суспільного телерадіомовлення України» [1], але реальних реформ державного телерадіомовлення так і не відбувалося. На його місце запропоновано новий закон [5], який скасовує дію попереднього. На наш погляд, позитивом цього закону є лише те, що його таки прийняли у Верховній Раді, тобто з'явилась політична воля реформувати державне мовлення у суспільне. Але закон має і суттєві недоліки, які можуть стати на заваді якісного функціонування суспільного мовлення.

У підсумку прийнятий закон є вагомим політичним кроком на шляху впровадження системи українського суспільного мовлення. Однак його успіх значною мірою залежить від групи професіоналів, які взялися за нелегку справу його реалізації. Також

успіх залежить від ВРУ та громадських організацій, на які, відповідно до закону, покладено функції контролю за діяльністю суспільного мовлення.

У 2013 р. в українських реаліях на основі політико-соціальних та економічних змін почала формуватись тенденція до створення альтернативних суспільних мовників. Хотілося б надіятися, що новостворені проекти будуть довго й активно функціонувати і зможуть скласти достойну конкуренцію СМ, яке заплановано створити на загальнонаціональному рівні. А реформоване у систему суспільного мовлення державне мовлення зможе швидше зорієнтуватись щодо забезпечення нагальних потреб сучасного українського громадянського суспільства, бо на ці потреби уже орієнтується альтернативне суспільне мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 1997. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/485/97-вр>
2. Крупський І. В. Електронні мас-медіа України від тоталітарного до пострадянського суспільства: хто і як формував інформаційний простір держави / І. В. Крупський // Телевізійна й радіожурналістика. – 2005. – Вип. 6. – С. 139-150.
3. Лизанчук В. В. Основи радіожурналістики : підручник / В. В. Лизанчук . – К. : Знання, 2006. – 628 с.
4. Новаковська Н. Немає демократії без вільних медіа [Електронний ресурс] / Н. Новаковська // Телекритика. – 2008. – Режим доступу : <http://www.telekritika.ua/media-suspilstvo/suspilne-movlennya/2008-01-24/36101>
5. Остання редакція закону про суспільне мовлення, що може бути прийнята 17 квітня [Електронний ресурс] // Медіасапієнс. – 2014. – Режим доступу : <http://stv.mediasapiens.ua/material/29694>
6. Суспільне мовлення і глобальне потепління [Електронний ресурс] // Телекритика. – 2007. – Режим доступу : <http://www.telekritika.ua/suspilne-movlennya/2007-05-31/8969>
7. Суспільне мовлення: незалежність, свобода слова і програмна різноманітність [Електронний ресурс] / Іванов В. [та ін.]. – К. : Посольство Федеративної Республіки Німеччина. Фонд Конрада Аденауера, 2007. – 25 с. – Режим доступу : www.kas.de/ukraine/ukr/publications/12579/
8. «85 lat Polskiego Radia» [Resurs elektroniczny]. – 2013. – Dostęp do resursu : <http://www.polskieradio.pl/7/179/Artykul/205508,85-lat-Polskiego-Radia>
9. Jakubowicz K. Media publiczne: Początek końca czy nowy początek / K. Jakubowicz. – Warszawa : Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2007. – 300 k.
10. Kalendarium Polskiego radia [Resurs elektroniczny]. – Dostęp do resursu : <http://www2.polskieradio.pl/85/kalendarium/>
11. Polskie Radio [Resurs elektroniczny] // WikipediA/ Wolna encyklopedia. – Dostęp do resursu : http://pl.wikipedia.org/wiki/Polskie_Radio
12. Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji [Resurs elektroniczny]. – Dostęp do resursu : www.uokik.gov.pl/download.php?id=538

Ирина Кирич

Историко-мотивационные основы создания общественного радиовещания: опыт Польши в проекции на украинские реалии

В статье выделены и охарактеризованы основные мотивы создания общественного радиовещания в Польше. Указаны основные мотивы, которыми руководствовались украинские инициаторы на пути внедрения общественного вещания в Украине.

Ключевые слова: общественное вещание, общественное радио, польское общественное радио, мотивация, реорганизация.

Irina Kyrych

Historical and Motivational Basis for the Creation of Public Broadcasting: Poland's Experience in the Projection on the Ukrainian Realities

The article singled out and characterized the main motives of the creation of Public Service Broadcasting in Poland. These motives guided Ukrainian proponents in implementing public broadcasting in Ukraine.

Key words: public broadcasting, public radio, Public Service Broadcasting in Poland, motivation, reorganization.